

Η παράλληλη ανάγνωση των δύο βιβλίων είναι ιδιαίτερα χρήσιμη, όχι μόνο διότι σε μεγάλο βαθμό θεματικά αλληλοσυμπληρώνονται, αλλά και διότι στο βασικό ζήτημα του «μέλλοντος των εθνών» δίνουν μια διαφορετική απάντηση. Ο Hobsbawm θεωρεί ότι «το φαινόμενο έχει περάσει την ακμή του» (σ. 266), θέση που διατήρησε στη δεύτερη αγγλική έκδοση του βιβλίου το 1992, προσθέτοντας πάντως ότι «μπορεί να φαίνεται ότι εθελουφλεί κάποιος αν κλείσει αυτό το βιβλίο με κάποιες σκέψεις σχετικά με την "πτώση" του εθνικισμού» (σ. 228). Οι Δημούλης/Γιαννούλη υποστηρίζουν αντίθετα ότι «ο κύκλος του εθνικού κράτους και της συγκρουσιακής-δυνάμει πολεμικής, πραγματικότητάς του δεν έχει κλείσει» (σ. 153). Μέσα από μια πειστική κριτική στον Hobsbawm και σε αντίστοιχες θέσεις του Balibar, τονίζουν ότι η διεθνιστική πολιτική τοποθέτηση και η «αισιοδοξία της βούλησης» δεν πρέπει να

οδηγούν σε θεωρητική ή πολιτική υποτίμηση του εθνικισμού ως «κινητήρια δύναμη» της παρούσας ιστορίας, ενώ παράλληλα δείχνουν τους λόγους για τους οποίους η εθνική συγκρότηση θα πρέπει να θεωρηθεί σύμφυτη με τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και, γενικά, δυσεξάλειπτη σε μια αστική κοινωνία (σ. 177 επ., 126 επ.).

Με μια λέξη πρόκειται για δύο υψηλού επιπέδου όσο και πολύπλευρες αναλύσεις του εθνικού φαινομένου και των βίαιων πλευρών του. Με την πρωτοτυπία τους πλουτίζουν τη σχετική θεωρητική παραγωγή και παρέχουν ένα έγκυρο σημείο αναφοράς για τους κοινωνικούς επιστήμονες αλλά και για όλους όσους ενδιαφέρονται για μια αριστερή πολιτική με βάση τη θεωρητικά θεμελιωμένη αλλά και ριζοσπαστική κριτική του εθνικισμού.

Γιάννης Μηλιός

Κώστας Μποτόπουλος, *Σοσιαλιστές και εξουσία*,

εκδόσεις Πόλις, 1994

Αντικείμενο μελέτης του συγγραφέα αυτού του βιβλίου είναι η πορεία των σοσιαλιστικών κομμάτων του ευρωπαϊκού νότου (Γαλλία, Ισπανία, Ελλάδα), τόσο κατά την περίοδο της άνδρωσής τους και της προσέγγισης προς την κυβερνητική εξουσία, όσο και - κύρια - κατά την περίοδο της κυβερνητικής δοκιμασίας. Χωρίς

να αρνείται ή να αποσιωπά τις διαφορές ο συγγραφέας αναζητά την κοινή συνισταμένη στην εξέλιξη αυτών των κομμάτων. Εκτίμησή του είναι, πιο συγκεκριμένα, ότι «πριν από την άφιξη στην εξουσία, η ιστορική συγκυρία, οι κοινωνικές εξελίξεις στη Γαλλία, την Ελλάδα και την Ισπανία και οι κοινές επιδιώξεις των κομμάτων τα έκαναν να

συγκροτήσουν ένα πολιτικό και προγραμματικό λόγο με πολλά κοινά στοιχεία» (σελ. 15). Ταυτόχρονα, αξιολογώντας τις σχετικές εμπειρίες και με βάση ένα πλούσιο υλικό, διατυπώνει κάποια συμπεράσματα που, κατά τη γνώμη του, ισχύουν και στις τρεις περιπτώσεις (με διαφοροποιήσεις βέβαια ως προς τους ρυθμούς, τον τρόπο και το χρόνο εκδήλωσης των διαφόρων μεταβολών).

Θα αναφερθούμε στη συνέχεια σε μερικά βασικά σημεία του βιβλίου.

Το ιστορικό πλαίσιο

Ο συγγραφέας διαπιστώνει πολύ σωστά ότι, ενώ τα παραδοσιακά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα είχαν δράσει σε συνθήκες γοργής κεφαλαιοκρατικής ανάπτυξης, οι σοσιαλιστές του νότου *δυνάμωσαν και διεκδίκησαν την εξουσία σε συνθήκες ύφεσης και κρίσης* (σελ. 16). Χωρίς να διαφωνούμε με τη διαπίστωση αυτή θα λέγαμε ότι δεν εξαντλεί την ιδιοτυπία αυτής της περιόδου. Και αυτό γιατί είναι ταυτόχρονα μια περίοδος που, μέσα από την κρίση, συντελείται και η διαδικασία ανασυγκρότησης του καπιταλισμού, με επιπτώσεις σε όλους τους τομείς (σχέση ιδιωτικού και δημόσιου τομέα, αλλαγή στην πολιτική συμμαχιών της αστικής τάξης, τεχνολογικές αλλαγές, εργασιακές σχέσεις, διεθνοποίηση της οικονομικής και πολιτικής ζωής). Είναι η περίοδος κατά την οποία η σοσιαλδημοκρατία στην Ευρώπη και παγκόσμια είναι σε οπισθοχώρηση και γίνεται κυρίαρχο το οικονομικό και πολιτικό ρεύμα του νεοφιλελευθερισμού. Σ' αυτές

τις συνθήκες γίνεται προβληματική η ίδια η ύπαρξη του κράτους πρόνοιας, ενώ η αποφυγή της ρήξης και της σύγκρουσης έχει ως αποτέλεσμα, ήδη απ' τον πρώτο καιρό, ο «σοσιαλισμός» του νότου να έχει αρκετά νεοφιλελεύθερα στοιχεία.

Στην παραπάνω ιδιοτυπία πρέπει να προσθέσουμε και μια άλλη βασική διαφορά σε σχέση με την κλασική σοσιαλδημοκρατία: *την κοινωνιολογική ταυτότητα*. «Η κοινωνιολογική σύνθεση», κατά το συγγραφέα, «αντανακλούσε την κοινωνική δομή των χωρών τους» (σελ. 35). Η εκλογική επιρροή τους επεκτάθηκε πέρα από τα παραδοσιακά σπηρίγματα των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων -δηλαδή την εργατική τάξη- και στους ελεύθερους επαγγελματίες, στα μεσαία στρώματα γενικά και στην ίδια την αστική τάξη. Η κατάσταση όμως στο εσωτερικό των κομμάτων ήταν διαφορετική. Τα ανώτερα κομματικά όργανα δεν χαρακτηρίζονταν από τέτοια κοινωνικο-ταξική πολυμορφία, αλλά, όπως λέει ο ίδιος ο συγγραφέας, «αποτελούσαν - και αποτελούν - χωρίς αμφιβολία προπύργια της αστικής τάξης και μάλιστα της πιο αναπτυγμένης» (σελ. 37).

Σημαντική επίσης είναι και η διαπίστωση ότι, αν εξαιρέσει κανείς σε κάποιο βαθμό τους Ισπανούς, οι σοσιαλιστές του νότου «δεν διέθεταν στενούς ιστορικούς δεσμούς με τα συνδικάτα» (σελ. 44).

Η έκφραση κοινωνικών δυνάμεων και πέρα από την εργατική τάξη, η δυσανάλογα μικρή (έως ανύπαρκτη) αντιπροσώπευση εργατών και αγροτών στην ηγεσία, η κυριαρχία της αστικής τάξης σε ηγετικό επίπεδο, η έλλειψη

οργανικών δεσμών με τα συνδικάτα είναι διαπιστώσεις που μας βρίσκουν σύμφωνους. Πρέπει όμως να τονίσουμε ότι παρόλα αυτά μεγάλο μέρος της εργατικής τάξης εκφράστηκε εκλογικά και πολιτικά από τα σοσιαλιστικά κόμματα. Στην Ελλάδα μάλιστα, (που μας ενδιαφέρει περισσότερο), υπάρχει μια αυξανόμενη κοινωνική συγγένεια της εκλογικής βάσης του ΠΑΣΟΚ και του ΚΚΕ.

Η επισήμανση αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία, γιατί η κυρίαρχη αντίληψη στο χώρο της ελληνικής αριστεράς χαρακτηρίζει το ΠΑΣΟΚ ως κόμμα των μικροαστικών στρωμάτων, ως κόμμα του ενδιάμεσου χώρου ανάμεσα στην αστική τάξη και τους πολιτικούς της εκφραστές από τη μια, και στην εργατική τάξη και το κόμμα της (αυτή η αντίληψη θεωρούσε ως τέτοιο το ΚΚΕ) από την άλλη.

Κατά την περίοδο αυτή υπόσχονταν σε πολιτικό και ιδεολογικό επίπεδο «δομικές αλλαγές» και προσπαθούσαν να διαφοροποιηθούν από την παραδοσιακή σοσιαλδημοκρατία και τη μεταρρυθμιστική λογική της. Ο ιδεολογικός λόγος τους χαρακτηριζόταν, ήδη από την αντιπολιτευτική περίοδο, από αντιφάσεις και υπεραπλουστεύσεις, από υπέρμετρο φραστικό ριζοσπαστισμό και συνύπαρξη ετερόκλητων θεωρητικών σχημάτων (σ. 49). Σε ότι αφορά στο ΠΑΣΟΚ, είναι σημαντική η διαπίσωση του συγγραφέα ότι «ποτέ δεν ανήγαγε πραγματικά οποιαδήποτε κοινωνική θεωρία σε πυξίδα ή μέτρο της δράσης του. Έτσι μπόρεσε να διατηρήσει σ' όλη τη διάρκεια της αντιπολιτευτικής περιόδου - αλλά και όταν κατέκτησε την εξουσία - το δικαίωμα που είχε

εξαρχής αποχτήσει μόνο του, να συστέλλει και να διαστέλλει χωρίς περιορισμούς κάθε θεωρητικό σχήμα στο μέτρο που απαιτούσε η εκλογική του εξέλιξη» (σελ. 30) και στο μέτρο που απαιτούσαν οι ανάγκες της θεωρητικής κάλυψης της κυβερνητικής πολιτικής.

Η προσέγγιση με τη σοσιαλδημοκρατία

Η γνώμη του συγγραφέα είναι πως «ήδη κατά την αντιπολιτευτική, και άρα από την εξ ορισμού πιο ριζοσπαστική περίοδό τους, τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα της νότιας Ευρώπης, είχαν σιωπηλά αποδεχθεί το χαρακτήρα του σοσιαλδημοκρατικού συμβιβασμού στην πιο βαθιά του έννοια (σελ. 31). Όσο διευρίνεται η εκλογική επιρροή τους, όσο πιο κοντά φαίνεται το ενδεχόμενο κατάκτησης της κυβερνητικής εξουσίας, τόσο ο αρχικός ριζοσπαστισμός μειώνεται. Έτσι, στην αντιπολιτευτική περίοδο του ΠΑΣΟΚ διακρίνει δύο φάσεις: 1974-'77, όπου «η γραμμή της σύγκρουσης είναι ακόμα ισχυρή» και 1977-'81, όπου γίνεται προσπάθεια να καλλιεργηθεί μια εικόνα «σοβαρότητας» και όπου «η τεχνοκρατική επίφαση είχε αποκτήσει ιδιαίτερη σημασία» (σελ. 58). Ο συμβιβασμός με την αστική τάξη, η προσαρμογή στους αστικούς πολιτικούς θεσμούς, η αποφυγή της σύγκρουσης, η αποδοχή του ρεφορμισμού και των βαθμιαίων βημάτων, γενικά η προσαρμογή στο καπιταλιστικό σύστημα και στους θεσμούς του είναι στην ουσία αποδοχή της σοσιαλδημοκρατικής λογικής. Όπως χαρακτηριστικά λέει ο συγγραφέας, «αυτό είναι το

μεγάλο μάθημα από τη συνολική εμπειρία των σοσιαλιστών του νότου: η προσαρμογή στις δύο μεγάλες προϋποθέσεις όλων των φιλελεύθερων πολιτευμάτων, το καπιταλιστικό σύστημα και τη δημοκρατία, κάνει κάθε σοβαρή αριστερή πρόταση να μοιάζει πολύ, στο βάθος, με την ουσία της σοσιαλδημοκρατικής ισορροπίας» (σελ. 32). Σε ένα άλλο σημείο ο συγγραφέας μιλά για «τρεις βασικές αρχές της σοσιαλδημοκρατίας», οι οποίες κατά τη γνώμη του αποτελούσαν άξονες της δράσης των σοσιαλιστικών κομμάτων: «...όχι η σύγκρουση με την άρχουσα τάξη· η προσπάθεια εκλογικής στήριξης σε μια λαϊκή βάση που να συμπεριλαμβάνει μέλη όλων των κοινωνικών τάξεων· και η αποδοχή του ρεφορμισμού, δηλαδή της στρατηγικής των σταδιακών και όχι βίαιων μεταβολών στο εσωτερικό του ισχύοντος συστήματος...» (σελ. 32).

Το τέλος της ριζοσπαστικής ιδεολογίας

Η δοκιμασία της εξουσίας θα σημαίνει, κατά το συγγραφέα, «το τέλος της ριζοσπαστικής ιδεολογίας» (σελ. 53). Η σοσιαλιστική ιδεολογία «υφίσταται αλλοιώσεις» (σελ. 56), ο ιδεολογικός και πολιτικός λόγος συγκλίνει προς τις λιγότερο φορτισμένες ιδεολογικά σοσιαλδημοκρατικές αντιλήψεις.

Εγκαταλείπεται ένα σοβαρό καθήκον για τους σοσιαλιστές, η μάχη για την πολιτιστική ηγεμονία. Είναι «κυρίως μέσω της αποδοχής των οικονομικών προβλημάτων και της αλλαγής της οικονομικής τους θεωρίας, που οι σοσιαλιστές οριστικοποίησαν τη στροφή

τους προς τη σοσιαλδημοκρατία» (σελ. 65). Έτσι, σταδιακά και με διαφορετικούς ρυθμούς το καθένα, τα σοσιαλιστικά κόμματα του νότου έφθασαν μέχρι την αποδοχή της «οικονομίας της αγοράς» και του «αποτελεσματικού κράτους». Η παραδοσιακή αντίληψη των σοσιαλιστών για το χώρο εργασίας μεταβάλλεται και επιχειρείται η ιδεολογική αποκατάσταση της επιχείρησης αφού «όχι μόνο δεν θεωρείται πια το κατεξοχήν πεδίο έκφρασης της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης, και άρα και εμφάνισης των κοινωνικών συγκρούσεων, αλλά μετατρέπεται σε ένα νέο μύθο, στο χώρο όπου δημιουργείται πλούτος και παράγοντας αγαθά απαραίτητα για την κοινωνική πρόοδο» (σελ. 85).

Για το ΠΑΣΟΚ η ιδεολογική στροφή επισημοποιείται με το «Ιδεολογικό Μανιφέστο» του 1988, όπου η «οικονομία της αγοράς» και ο «δυτικός προσανατολισμός» γίνονται «οι άξονες δράσης των ελλήνων σοσιαλιστών» (σελ. 67). Κυρίαρχη θέση στα θεωρητικά σχήματα παίρνει το ιδεολόγημα του εκσυγχρονισμού. Πολυ σημαντική είναι και η διαπίστωση του συγγραφέα ότι «ο εκσυγχρονιστικός μύθος αποτελεί την τελευταία ενσάρκωση του σοσιαλιστικού ονείρου, αλλά σημαίνει και την οριστική εγκατάλειψη του ιδεολογικού ριζοσπαστισμού» (σελ. 53). Πρέπει να πούμε πως μετά το '85 η αναφορά στο σοσιαλισμό γίνεται σπάνια. Όταν όμως συμβεί κάτι τέτοιο δίνεται στην έννοια του σοσιαλισμού καθαρά συντηρητικό περιεχόμενο. Μιλώντας π.χ. στη Μαδρίτη το 1991 με θέμα «τι σημαίνει ο σοσιαλισμός σήμερα», ο Α. Παπανδρέου τόνισε πως ο τύπος του σοσιαλισμού που αυτός και το κόμμα του εκφράζει

είναι «απόλυτα συνεπής με τη μικτή οικονομία και τη δυναμική ιδιωτική επιχείρηση».

Η προτεραιότητα της «οικονομικής αποτελεσματικότητας»

Η πολιτική της λιτότητας, η οποία ακολούθησε τις πρώτες παραχωρήσεις, συνιστά, κατά το συγγραφέα, «μια στιγμή στην κυβερνητική πορεία των σοσιαλιστών του νότου μετά την οποία η δράση τους στην εξουσία απέκτησε οριστικά ένα άλλο πρόσωπο» (σελ. 317). Στην αρχική ιδεολογική αντίληψη των σοσιαλιστών οι κοινωνικές διακηρύξεις είχαν σημαντική θέση. Ταυτόχρονα, στα πλαίσια μιας συνολικής πολιτικής αλλαγής, η σχέση ανάμεσα στην οικονομική και στην κοινωνική πολιτική ήταν σχέση ισοτιμίας. Τα μέτρα λιτότητας ακυρώνουν τα παραπάνω, όχι μόνο στην πράξη, αλλά και στο επίπεδο των διακηρύξεων, θεωρώντας πλέον ως πρώτο στόχο τη σταθεροποίηση. Η αποδοχή της προτεραιότητας της οικονομικής αποτελεσματικότητας σε σχέση με την κοινωνική πολιτική σημαίνει, κατά το συγγραφέα, αποδοχή του «αντικοινωνικού προσανατολισμού του καπιταλιστικού συστήματος για το οποίο η προστασία του κεφαλαίου προηγείται της προστασίας της εργασίας» (σελ. 88). Η δεξιά στροφή των σοσιαλιστών προς τη σοσιαλδημοκρατία και το νεοφιλελευθερισμό έχει ως συνέπεια η πολιτική των κυβερνήσεων να έχει ουσιαστικά νεοφιλελεύθερο χαρακτήρα (έστω με ιδιαιτερότητες). Η κοινωνική πολιτική καλείται να χρησιμεύσει σαν «σανίδα σωτηρίας για τη διατή-

ρηση του ιδεολογικού διαχωρισμού ανάμεσα σε δεξιά και αριστερά κόμματα. Ρόλος που δεν είναι δυνατό να επικαλύψει το αντικειμενικό γεγονός ότι τα προγράμματα που προτείνουν πλέον τα κόμματα εξουσίας... ολοένα και προσεγγίζουν μεταξύ τους» (σελ. 94). Έτσι και σήμερα που ο εκσυγχρονισμός έγινε το κυρίαρχο ιδεολογικό σχήμα σ' όλα τα κόμματα, οι εκσυγχρονιστές των σοσιαλιστικών κομμάτων επιδιώκουν να διαφοροποιήσουν την δική τους εκδοχή του εκσυγχρονισμού προσπαθώντας να του προσδώσουν μια κοινωνική όψη, πράγμα που δεν πείθει, όχι μόνο εξ αιτίας της αντικοινωνικής κυβερνητικής πολιτικής αλλά και των συνολικών αντιλήψεων που εκφράζουν.

Κόμμα - κράτος - κυβέρνηση

Η προσπάθεια στήριξης του κυβερνητικού έργου είχε ως συνέπεια τη μείωση της αυτονομίας του κόμματος, την «αποδοχή της υποταγής του κόμματος στην κυβέρνηση» (σελ. 131). Η ιδεολογική λειτουργία των κομμάτων υποβαθμίζεται και αλλάζει χαρακτήρα («περιορίστηκε στη δύσκολη προσπάθεια να εμφανιστεί η απομάκρυνση των κυβερνήσεων από τις προεκλογικές αρχές τους ως απολύτως φυσιολογική και αναμενόμενη» (σελ. 132). Ο εσωτερικός διάλογος «έχει πιο πολύ τεχνικό παρά ιδεολογικό προσανατολισμό, βραχυπρόθεσμη παρά μακροπρόθεσμη οπτική» (σελ. 160). Ενισχύεται ο συγκεκριτισμός και ο ρόλος της ηγεσίας, ο διάλογος ουσιαστικά οριοθετείται από την ηγεσία ενώ δεν λείπουν και οι διοικητικές μέθοδοι επίλυσης των διαφο-

ρών. Η ενίσχυση της θέσης της κοινοβουλευτικής ομάδας έναντι του κόμματος, δεν σημαίνει και ποιοτική αναβάθμιση του κοινοβουλίου. Αυτό που χαρακτηρίζει τη σοσιαλιστική διακυβέρνηση, παρά τις εξαγγελίες για ενίσχυση της κοινοβουλευτικής λειτουργίας, είναι «η σχεδόν ολοκληρωτική επικράτηση της εκτελεστικής εξουσίας έναντι του κόμματος της πλειοψηφίας» (σελ. 131) και έναντι του κοινοβουλίου. Αυξάνει ο συγκεντρωτισμός στη λήψη των αποφάσεων. «Ο πρόεδρος της Δημοκρατίας στη Γαλλία και ο Πρωθυπουργός στην Ισπανία και την Ελλάδα ενίσχυσαν ακόμα περισσότερο τη θέση του έναντι της κυβέρνησης» (σελ. 263). Το κράτος, παρά τις επιμέρους αλλαγές, διατήρησε τα βασικά δομικά του χαρακτηριστικά. Είναι χαρακτηριστική η φράση του συγγραφέα με την οποία προσπαθεί να συνοψίσει την εμπειρία: «θα μπορούσαμε να πούμε ότι η εξουσία μεταμόρφωσε τα σοσιαλιστικά κόμματα πιο πολύ από ό,τι τα σοσιαλιστικά κόμματα την εξουσία» (σελ. 361).

Στις σχέσεις με τους πολίτες ακολουθείται η παραδοσιακή πρακτική: αντιμετωπίζονται «ως ψηφοφόροι» και όχι ως ενεργητικοί πολίτες (ακόμα και στην πρόωγη περίοδο των συμμετοχικών θεσμών...). Αξίζει επίσης να σημειωθεί η παρατήρηση του συγγραφέα πως η εγκατάλειψη των στρατηγικών στόχων μαζί με τα προβλήματα που παρουσίασε η διαχείριση (σκάνδαλα κ.λπ.), συνέβαλαν στην ενίσχυση της αποστροφής των πολιτών προς την πολιτική.

Η τύχη του κινήματος της αλλαγής

Πολύ σωστά διαπιστώνει ο συγγραφέας ότι «κανείς δεν εξήγησε στο μισό πληθυσμό της Γαλλίας, της Ελλάδας και της Ισπανίας, για ποιό λόγο οι σοσιαλιστικές κυβερνήσεις παραιτήθηκαν από την πραγματοποίηση του ιδεώδους τους» (σελ. 385). Οι ηγεσίες των σοσιαλιστικών κομμάτων όχι μόνο δεν εξήγησαν, αλλά προσπάθησαν να συγκαλύψουν αυτή την παραίτηση απ' τις στρατηγικές τους επιδιώξεις (π.χ. το σχήμα «εφικτό-επιθυμητό» λειτουργούσε, κυρίως στην πρώτη περίοδο, ως θεωρητική συγκάλυψη της εγκατάλειψης της πολιτικής της σύγκρουσης με το κατεστημένο). Το μεγάλο ερώτημα όμως είναι το εξής: ήταν αναπόφευκτη αυτή η εξέλιξη; Σ' αυτό το σημείο θα έπρεπε, κατά τη γνώμη μας, να επιμείνει ο συγγραφέας περισσότερο. Ένα μεγάλο μέρος της ευθύνης αναλογεί σίγουρα στις ηγεσίες. Από την ανάλυση του βιβλίου προκύπτει επίσης η τεράστια αφομοιωτική δύναμη του κράτους. Έγινε επί πλέον λόγος για τις αντιφάσεις του προγράμματος, τις ιδεολογικές - θεωρητικές ανεπάρκειες και τον τρόπο εσωκομματικής λειτουργίας. Ένας εξαιρετικά σοβαρός παράγοντας ο οποίος πρέπει να επισημανθεί παράλληλα είναι η αδυναμία της Αριστεράς, η έλλειψη ιδεολογικής και πολιτικής αυτοτέλειας («άθροισμα δημοκρατικών δυνάμεων», ετεροπροσδιορισμός στη χάραξη της πολιτικής γραμμής με την υιοθέτηση του στόχου της «πραγματικής αλλαγής», αλλά και οι κατοπινές επιλογές όπως αυτές με τις κυβερνήσεις του '89-

'90). Επίσης η κοινωνική σύνθεση του κινήματος της αλλαγής (το βάρος του μικροαστικού στοιχείου, κύρια στην Ελλάδα).

Σε κάθε ριζοσπαστικό κίνημα συνυπάρχουν αλλά και συγκρούονται οι ριζοσπαστικές τάσεις, οι διαθέσεις ανατροπής της υπάρχουσας κατάστασης με τα συντηρητικά στοιχεία και τις τάσεις συμβιβασμού, συνδιαλλαγής κ.λπ. Η ενίσχυση και η επικράτηση των πρώτων απαιτεί συνεχή ιδεολογική διαπάλη, σωστή κλιμάκωση στόχων, εσωκομματικές συνθήκες που να ευνοούν το διάλογο και τη θεωρητική αναζήτηση.

Παρά τις ελλείψεις της, λοιπόν, η ανάλυση του Κ. Μποτόπουλου, τα συμπεράσματα και οι διαπιστώσεις από την πορεία των σοσιαλιστικών κομμάτων της Ελλάδας, της Ισπανίας και της Γαλλίας είναι ένα πολύτιμο υλικό για την ανάπτυξη του πολιτικού προβληματισμού και της θεωρητικής σκέψης, στην προσπάθεια διαμόρφωσης ενός συγχρόνου αριστερού ριζοσπαστικού κινήματος αφού, όπως λέει και ο ίδιος ο συγγραφέας, «η αλλαγή μένει να πραγματοποιηθεί».

Γιάννης Γκαγκάτσιος

Ηλίας Ιωακείμογλου, *Ηγεμονία και Ολοκλήρωση*,

εκδόσεις Ιαμός, 1994

Το βιβλίο του Η.Ιωακείμογλου έρχεται να συνεισφέρει σε ένα εξαιρετικά σημαντικό όσο και παραγνωρισμένο σήμερα θεωρητικό πεδίο, αυτό της διεθνοποίησης του κεφαλαίου και της θεωρίας του ιμπεριαλισμού, και δηλώνει ρητά την ανάγκη επανίδρυσης μιάς νέας θεωρίας για τον ιμπεριαλισμό.

Είναι γεγονός ότι στην προηγούμενη ιστορική περίοδο επικρατούσε μία δημοφιλής αλλά και τυπολατρική - χωρίς οποιαδήποτε κριτική διάσταση - αναφορά στις κλασικές μαρξιστικές θεωρίες του ιμπεριαλισμού, και ιδιαίτερα αυτήν που προέκυπτε από το έργο του Lenin. Σήμερα, και μετά την κατάρρευση του «υπαρκτού σοσιαλισμού» και τη

φαινομενική ανάδειξη του καπιταλισμού ως του αδιαφιλονίκητου συστήματος κοινωνικής οργάνωσης, και της διεθνοποίησης του κεφαλαίου ως της μοναδικής μορφής συγκρότησης των διεθνών σχέσεων, υπήρξε μία οπισθοχώρηση της προβληματικής τόσο στο θεωρητικό όσο και στο πολιτικό επίπεδο. Στο θεωρητικό πεδίο εγκαταλείφθηκε από τη μεγάλη πλειοψηφία των μελετητών οποιαδήποτε προσπάθεια κριτικής προσέγγισης -δηλαδή κριτικής τόσο της ουσίας του συστήματος όσο και των μορφών του- ανάδειξης των προβλημάτων του και αναζήτησης ριζοσπαστικών εναλλακτικών προτάσεων. Συνακόλουθα, στο πολιτικό επίπεδο εγκαταλείφθηκε σχεδόν κάθε απόπειρα διατύπω-